

легенды знітавання з імі. Напрыклад, *Зорны мох* (Mnium), *Зорная трава* (Alchemilla), *“Звездчатик”* (Siderotes), *Зорнік* (Veronica latifolia), *Лугавая зара* (Ranunculus acris) і г.п. Пра папараць кветку напрыклад казалі, што зорка на Купалле падае на папараць кветку, якая пачынае гарыць [ПЭС].

Літаратура

1. *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік* / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. — Мн.: Беларусь, 2004
2. ПІЛЕВІЧ Н.С. *Паэтыка беларускіх загадак*. Мн.: Вышэйшая школа, 1976
3. *Загадкі* / Склад. М.Я. Грынблат, А.І.Гурскі. Мн.: Бел.навука, 2003 (БНТ:Беларуская народная творчасць)
4. *Замовы* / Склад. Г.А.Барташэвіч. Мн.: Навука і тэхніка, 1992(БНТ:Беларуская народная творчасць)
5. *Фальклор у запісах Яна Чачота і братаў Тышкевічаў* / Склад. В.І.Скідан, А.М. Хрушчова. Мн.: Бел.навука, 2005 (БНТ:Беларуская народная творчасць)
6. АВИЛИН Т.В. *Белорусская народная астрономия // Историко-астрономические исследования*. Вып.31, М., 2006
7. ВАЙШКУНАС Й. *Народная астрономия белорусско-литовского пограничья*. М., 2004
8. ЕЛИЗАРЕНКОВА Т.Я., ТОПОРОВ В.Н. *О ведийской загадке типа brahmodya // Паремнологические исследования*. Сб. ст. М.: Наука, 1984
9. МЕЧКОВСКАЯ Н.Б. *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*. М.: Агентство "ФАИР", 1998
10. СЕДАКОВА И.А., ТОЛСТАЯ С.М. *Загадка// Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н.И.Толстого*. Т. 2. М., 1999
11. *Сказания русского народа собранные И.П.Сахаровым. Русское народное чернокнижие. Русские народные игры, загадки, присловья и притчи*. С.-Пб., 1885
12. ФРЭЗЕР ДЖ.ДЖ. *Золотая ветвь: Исследования магии и религии*. М.: Эксмо, 2006
13. AVILIN T.V. *Astronyms in Belarussian folk beliefs / Archaeologia BALTICA, Volume 10, 2009*
14. STEFANOVA A. *Riddles as a community psychological phenomenon in folklore: myths, fairytales, personal literature art // Folklore:electronic journal of folklore(35:2007) www.folklore.ee/folklore/*

Бочкар Т. П. (Гродна)

ТЭМАТЫЧНЫЯ АДНОСІНЫ ПАМІЖ ВАРЫАНТНЫМІ ЛЕКСІЧНЫМІ КАМПАНЕНТАМІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ

Словы на ўзроўні свабоднага ўжывання аб'ядноўваюцца ў шэраг лексічных групавак, сярод якіх можна вылучыць тэматычныя групы.

Прынята лічыць, што тэматычныя групы (іх яшчэ называюць прадметна-тэматычныя групы) – гэта аб'яднанні слоў, якія заснаваны на класіфікацыі прадметаў і з'яў рэчаіснасці [1, с. 293; 2, с. 97]. Адносіны паміж лексемамі, якія ўваходзяць у адну тэматычную групу, адлюстроўваюць сувязі паміж пэўнымі прадметамі і з'явамі рэчаіснасці. Тэматычныя групы характарызуюцца: 1) дэнататыўнай і/або сігніфікатыўнай тоеснасцю ці падабенствам; 2) агульнасцю катэгарыяльнай семантыкі; 3) пазамоўным характарам аб'яднання лексічных адзінак (далей ЛА) у межах тэматычнай групы; 4) адноснай лёгкасцю вылучэння; 5) пэўным суб'ектывізмам пры выяўленні іх складу [1, с. 298-299; 3, с. 1-2].

У якасці пераменных кампанентаў фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў выступаюць словы, якія па-за межамі ўстойлівых выразаў могуць уваходзіць у адну тэматычную групу.

Для аналізу фразеалагічных адзінак (далей ФА) беларускай мовы, ахопленых з'явай лексічнай варыянтнасці, быў узяты «Слоўнік фразеалагізмаў» І.Я. Лепешава [4], а для даследавання лексічных варыянтаў фразеалагізмаў англійскай мовы – «Оксфардскі слоўнік англійскіх ідыём» [5].

У залежнасці ад семантыкі вар'іруемых лексем у ФА беларускай і англійскай моў можна аб'яднаць у тэматычныя групы «часткі цела чалавека», «жывёльны свет», «прадукты харчавання» і некаторыя іншыя.

Тэматычная група «часткі цела чалавека». Сярод пераменных кампанентаў, якія можна аднесці да названай тэматычнай групы, у ФА беларускай мовы часта ўжываецца слова *галава*. У межах фразеалагізмаў назоўнік *галава* ва ўсіх выпадках вар'іруецца з ЛА *шыя*: *на сваю галаву (шыю)*, *зварнуць галаву (шыю)*, *скруціць галаву (шыю)*, *зламаць галаву (шыю)*. Галава з'яўляецца 'верхняй часткай цела чалавека або жывёлы, якая заключае ў сабе мозг'. Шыя – 'частка цела паміж галавой і тулавам у чалавека і наземных пазваночных жывёл'. У названых ФА вар'іруемых словы, якія абазначаюць жыццёва важныя часткі чалавечага цела, удзельнічаюць у стварэнні фразеалагічнага вобраза: *зварнуць галаву (шыю)* 1) 'скалечыцца, загінуць'; 2) 'пацярпець поўную няўдачу ў чым-н.'; *скручваць шыю (галаву)* 'знішчаць, забіваць каго-н.'. Назоўнік *шыя* ў сваю чаргу вар'іруецца не толькі з лексемай *галава*: *сядзець на шыі (на гарбе)*, *гнуць спіну (шыю)*.

У англійскай мове варыянтныя ЛА *head* (галава) і *neck* (шыя) сустрэліся толькі ў адным фразеалагізме: *have eyes in the back of one's head (neck)* (мець вочы ў задняй частцы чыёй-н. галавы (шыі)) 'мець здольнасць бачыць адразу ва ўсіх кірунках (таму што шмат падзей адбываецца вакол каго-н. і пад.)'.

Рэгулярны характар носяць узаемазамены слоў *твар* і *вочы*, якія па сутнасці выражаюць гіпера-гіпанімічныя адносіны, але іх «гіпасемы» нейтралізуюцца ў фразеалагізмах *кідаць у твар (вочы)* і *плюнуць у вочы (твар)*.

Лексічныя альтэрнацыі ў ФА *глядзець смерці ў вочы (у твар)* адлюстроўваюць і лагічна-паняццевыя адносіны: калі глядзець каму-н. у вочы, значыць, глядзець яму ў твар.

У адным выпадку ЛА *твар* вар'іруецца з архаічнай лексмай *чал* 'лоб', якая не страчвае сваёй экспрэсіўнай афарбоўкі ў выразе ў *поце твару (чала)*. Зыходзячы з вобраза, які лёг у аснову ФА ў *поце твару*, іншага варыянта як *у поце чала* ўзнікнуць па сутнасці і не магло: пот на твары чалавека выступае ў першую чаргу на ілбе.

Узнікненню фразеалагічных варыянтаў *стаяць за спінай* і *стаяць за плячамі* 'тайна падтрымліваць каго-н., скрытна накіроўваць чыю-н. дзейнасць', *хавацца за плечы* і *хавацца за спіну* 'ўхіляючыся ад чаго-н., перакладаць адказнасць на каго-н.' магла паспрыяць і асацыятыўная сувязь паміж узаемазамяняльнымі словамі, якая грунтуецца на вобразе нечага вялікага, за што можна схаватца.

У складзе двух выказаў беларускай мовы можна адзначыць лексічныя вар'іраванні, якія носяць нерэгулярны характар: *душа вон і кішкі (жылы) на тэлефон, станавая жыла (станавы хрыбет)*. Лексічныя субстытуцыі ў гэтых ФА абумоўлены розным узнікненнем фразеалагічных варыянтаў і далейшым іх аб'яднаннем на падставе агульнасці значэння.

Сярод пераменных ЛА, якія ўступаюць у тэматычныя адносіны ў складзе фразеалагізмаў англійскай мовы, самымі распаўсюджанымі кампанентамі з'яўляюцца назоўнікі *eyes* (вочы) і *ears* (вушы). Яны сустракаюцца ў ФА *all ears (eyes)* (усе вушы (вочы)) 'уважлівы (слухаючы ці гледзячы вельмі ўважліва)'; *one's ears (eyes) deceive one* (чые-н. вушы (вочы) падманваюць) 'тое, што хто-н. пачуў ці ўбачыў, з'яўляецца на самай справе няпраўдай'; *keep one's ears (eyes) open* (трымаць вушы (вочы) адкрытымі) 1) 'жыць, займацца бізнэсам як жвавы, успрымальны, пільны чалавек'; 2) 'быць здольным заўважыць нешта, атрымаць інфармацыю аб чым-н. або аб кім-н.'. Вочы як орган зроку і вушы як орган слыху выступаюць як важныя часткі цела паўнацэннай жыццядзейнай асобы, што растлумачвае іх рэгулярныя ўзаемазамены ў фразеалагізмах англійскай мовы. У адным выразе слова *ears* (вушы) вар'іруецца з лексмай *heels* (пяткі): *head over heels (ears)* (галава над пяткамі (вушамі)) 'кулём; спехам, стрымгалоў; зусім, дакладна'.

ЛА *hand* (кісьць рукі) замяняецца іншымі словамі, якія абазначаюць часткі цела чалавека: *an iron fist (hand) in a velvet glove* (жалезны кулак (кісьць) у машастовай пальчатцы) ‘моцны кантроль або суровае абыходжанне, схаванае пад відавочнай ветлівасцю або добразычлівасцю’; *somebody’s right-hand (right arm)* (чыя-н. правая кісьць рукі (правая рука)) ‘чый-н. галоўны памочнік’. У англійскай мове слова *arm* (рука) абазначае ‘частку цела чалавека паміж плячом і кісцю’, таму абедзве вар’іруемыя лексемы *arm* (рука) і *hand* (кісьць) уваходзяць у адну тэматычную групу. Назоўнікі, якія называюць часткі кісці рукі, *back* (задняя частка) і *palm* (далонь) вар’іруюцца ў ФА *know something like the back (palm) of one’s hand* (ведаць нешта як заднюю частку (далонь) чыёй-н. кісці рукі) ‘быць добра знаёмым з характэрнымі рысамі і дэталямі чаго-н.’.

Такім чынам, сярод слоў-саматызмаў, адпаведных пераменным кампанентам ФА, найбольш распаўсюджанымі з’яўляюцца тыя лексемы, якія называюць жыццёва важныя часткі або органы цела чалавека: *галава* і *шыя* (у фразеалагізмах беларускай мовы), *eyes* – вочы і *ears* – вушы (у ФА англійскай мовы). Менавіта гэтыя часткі або органы цела чалавека сімвалізуюць яго паўнацэнную жыццядзейнасць.

Тэматычная група «жывёльны свет». Тэматычны рад гэтай групы прадстаўлены, галоўным чынам, назвамі хатніх жывёл: *на кривой кабыле (казе) не аб’едзеш, конь (кот) не валяўся, кату (сабаку) пад хвост, гнуць у бараноў (казіны) рог; have a constitution like a horse (an ox)* (мець канстытуцыю як у каня (вала)) ‘быць моцным і дужым, быць здольным рабіць цяжкую працу, быць здольным вытрымаць вынікі хваробы, нешчаслівага здарэння і г.д.’, *strong as a horse (an ox)* (моцны як конь (вол)) ‘які мае моцную мускульную сілу, здольны рабіць цяжкую фізічную працу’, *Shank’s pony (mare)* (поні (кабыла) галёнкі) ‘пяшком, нагамі’, *nervous as a cat (kitten)* (нервовы як кот (кацянё)) ‘насцярожаны, поўны трывогі, дрэннага прадчування’, *like sheep (lambs) to the slaughter* (як авечкі (ягняткі) на забой) ‘як нясведамыя і бездапаможныя ахвяры’.

Лексічныя адменнікі, якія ўваходзяць у гэтую тэматычную групу, могуць называць і дзікіх жывёл: *хоць ваўкой (сабак) ганяй, воўк (мядзведзь) у лесе здох, мядзведзь (слон) на вуха наступіў*. І.М Хлусевіч лічыць, што ў апошняй ФА вар’іраванне адбываецца на аснове метафары, таму што наяўнасць у значэннях назоўнікаў *мядзведзь* і *слон* «семаў ‘вялікая’ і ‘буйная’ і стала тым агульным, на падставе чаго адпаведныя словам заменнікі могуць свабодна замяшчацца адно другім» [6, с. 34]. Але, безумоўна, акрамя асацыятыўнай сувязі, гэтыя лексічныя кампаненты маюць яшчэ і тэматычную.

Сярод субстытутаў фразеалагізмаў англійскай мовы таксама сустракаюцца словы, якія называюць дзікіх жывёл: *timid as a mouse (rabbit, hare)* (*баязлівы* як мыш (трус, заяц)) ‘баязлівы настолькі, што пужлівы ў адносінах да іншых людзей, вельмі нясмелы, сарамлівы’, *rats (frogs) and snails and puppy-dogs’ tails* (пацукі (жабы) і слімакі і хвасты шчанят сабак) ‘апісанне непрыемных рысаў характару’.

У адрозненне ад вар’іруемых слоў у ФА беларускай мовы, сярод пераменных кампанентаў у фразеалагізмах англійскай мовы ёсць і назвы іншых прадстаўнікоў жывёльнага свету: *a lone wolf (bird)* (адзінокі воўк (адзінокая птушка)) ‘той, хто жыве, працуе вельмі далёка, без сацыяльнай падтрымкі іншых людзей’, *an odd fish (bird)* (дзіўная рыба (птушка)) ‘незвычайны чалавек, якога іншым людзям цяжка зразумець або цярдзец’, *a sprat to catch a mackerel (whale)* (кілька для лоўлі скумбрыі (кіта)) ‘нешта адносна маленькай вартасці, чым рызыкуюць, спадзяючыся набыць значна большую карысць’.

Такім чынам, узаемазамяняльныя словы, якія належаць да тэматычнай групы «жывёльны свет», у фразеалагізмах беларускай і англійскай моў называюць у асноўным хатніх і дзікіх жывёл. У ФА англійскай мовы лексічныя альтэрнанты могуць абазначаць такіх прадстаўнікоў жывёльнага свету, як *bird* (птушка), *fish* (рыба), *mackerel* (скумбрыя) і *whale* (кіт). Верагодна, распаўсюджанасць назваў відаў рыб сярод пераменных кампанентаў у фразеалагізмах англійскай мовы ў параўнанні з вар’іруемымі лексемамі ў ФА беларускай мовы абумоўлена геаграфічным становішчам Вялікабрытаніі, якая з усіх бакоў акружана акіянам, а таксама спрадвечным рыбалоўным промыслам у гэтай краіне.

Тэматычная група «прадукты харчавання». У гэтую тэматычную групу ўваходзяць альтэрнанты, якія называюць часцей за ўсё прадукты штодзённага харчавання: *каціся каўбасой (яечкам)*, *ханіць шылам кашы (патакі)*, *перабівацца, перакідацца з хлеба на квас (ваду)*; *like a knife through butter (margarine)* (як нож праз масла (маргарын)) ‘лёгка, без супраціўлення’, *take the biscuit (cake)* (узяць пячэнне (пірог)) ‘быць вельмі смешным, забаўным, пацешным або злаваць, раздражняць, здзіўляць каго-н.’, *small beer (potatoes)* (маленькае піва (маленькая бульба)) ‘нехта (нешта) невялікай важнасці або каштоўнасці’.

Варыянтны рад ФА *спаць як пшаніцу прадаўшы* прадстаўлены трыма вар’іруемымі кампанентамі, якія належаць да названай тэматычнай групы: *спаць як пшаніцу (проса, муку) прадаўшы*.

У складзе англійскай ФА *a dog’s breakfast (dinner)* (снеданне (абед) сабакі) ‘непарадак, сітуацыя, заданне, праца, пакой і г.д., якой (-ім) неадпаведна кіруюць, убіраюць і пад.’ вар’іруюцца дзве ЛА, якія абазначаюць прыёмы ежы. Тое, што гэты выраз не ўтварыў яшчэ адзін

фразеалагічны варыянт тыпу *a dog's supper* (вячэра сабакі) можна патлумачыць зыходзячы з вобраза, пакладзенага ў аснову названай ФА: ў сабак два асноўныя прыёмы ежы на дзень – раніцай і ўдзень або ўвечары. Назоўнік *dinner* (які можна перакласці на беларускую мову як *абед* ці *вячэра*) у англійскай мове абазначае ‘асноўны прыём ежы за дзень – сярод дня або ўвечары’.

Варыянтныя кампаненты фразеалагізмаў уваходзяць і ў іншыя тэматычныя групы, напрыклад: «прадметы адзення» (*заліваць за каўнер* (*за гальштук*), *wear the trousers (breeches)* (насіць штаны (нагавіцы)) ‘быць дамінуючым партнёрам у шлюбе’), «месцы забавы» (*a one-man band (show, circus)* (музычная група (прадстаўленне, цырк), які складаецца з аднаго чалавека) 1) ‘музыкант або спявак, які іграе на двух ці трох інструментах адначасова, звычайна на вуліцы’; 2) ‘чалавек, які сам робіць некалькі спраў, якія звычайна выконваюцца некалькімі людзьмі’), «адзінкі меры даўжыні» (*бачыць на тры сажні (метры) пад зямлёй*), «часткі памяшканняў жылля» (*hit the ceiling (roof)* (ударыць у столь (страху)) ‘шалець ад злосці’) і інш. Фразеалагізмаў з такімі кампанентамі значна менш, калі іх параўноўваць з вышэй паказанымі ФА.

Распаўсюджанасць альтэрнацый слоў, якія ўваходзяць у тэматычныя групы «часткі цела чалавека», «жывёльны свет» і «прадукты харчавання», у фразеалагізмах беларускай і англійскай моў тлумачыцца іх сувяззю перш за ўсё са штодзённай дзейнасцю чалавека. Гэта сведчыць аб антрапацэнтрычным характары фразеалагічных варыянтаў. Пераменныя кампаненты той ці іншай тэматычнай групы характарызуюцца рознымі сувязямі, якія паспрыялі вар’іраванню ЛА у складзе фразеалагізмаў. Узаемазамяняльныя словы ўтвараюць варыянты ФА на падставе гіпера-гіпанімічных і лагічна-паняццевых адносін або разнастайных асацыяцый. Рода-відавоя семы ў складзе тэматычна звязаных лексічных адменнікаў нейтралізуюцца, і вар’іруемыя лексемы ў фразеалагізмах набываюць адцягненае значэнне.

Літаратура

1. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А.Я. Баханькоў [і інш.]; пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
2. Кульгавова, Л.В. Лексикология английского языка: учебно-практические материалы / Л.В. Кульгавова. – 2-е изд. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2008. – 511 с.
3. Середя, Л.М. Функционирование лексико-тематических групп в структуре английского короткого рассказа: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.М. Середя; Минский гос. пед. ин-т иностр. языков. – Минск, 1984. – 24 с.

4. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І.Я. Лепешаў. У 2 т. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т.1 – 672 с.; Т.2 – 704 с.
5. Cowie, A.P. Oxford Dictionary of English Idioms / A.P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig. – Volume 2. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 685 p.
6. Хлусевіч, І.М. Варыянтнасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове / І.М. Хлусевіч; Пад рэд. Праф. І.Я. Лепешава. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 100 с.

Галаўня Н. І. (Мінск)

МОЎНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ Ў БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ЧАРАДЗЕЙНЫХ КАЗКАХ

Казка з'яўляецца найбольш яскравым і жывым матэрыялам для вывучэння мовы. Яна з'яўляецца не толькі багатай крыніцай лексічнага складу мовы, але і адлюстроўвае моўную карціну свету той ці іншай краіны.

Чарадзеяная казка мае ў сваёй аснове складаную кампазіцыю, якая мае экспазіцыю, завязку, развіццё сюжэту, кульмінацыю і развязку.

У цэнтры сюжэту чарадзеянай казкі знаходзіцца апавяданне аб пераадоўванні страты ці нястачы, пры дапамозе чарадзеяных сродкаў, ці чарадзеяных памочнікаў. У экспазіцыі казкі распавядаецца аб усіх умовах, якія стварылі завязку: запрэт і парушэнне запрету на якія-небудзь дзеянні. *Завязка казкі* звязана з тым, што галоўны герой ці гераіня выяўляюць страту ці нястачу. *Развіццё сюжэту* – гэта пошук страчанага ці недастаючага. *Кульмінацыя* чарадзеянай казкі змяшчаецца у тым, што галоўны герой, ці гераіня змагаюцца з проціваборнічаю сілаю і заўсёды атрымліваюць перамогу (эквівалент змагання – разгадваанне цяжкіх задач, якія заўсёды разгадваюцца). *Развязка* – гэта пераадоўванне страты, нястачы. Звычайна герой (гераіня) у канцы заўсёды перамагае і «пануе» – такім чынам атрымоўвае больш высокі сацыяльны статус, чым у яго быў напачатку.

У.Я. Проп ускрывае адзінаобраззе чарадзеянай казкі на сюжэтным узроўні ў чыста сінтагматычным плане. Ён адкрывае інварыянтнасць набору функцый (паводзін дзейнічаючых герояў), лінейную паслядоўнасць гэтых функцый, а таксама набор роляў, вядомым чынам распаўсюджаных паміж канкрэтнымі персанажамі і суаднесенных з функцыямі. Функцыі дзеляцца паміж сям'ю персанажамі:

- антагоніста (шкодніка),
- дарыцеля,
- памочніка,